

<https://doi.org/10.15407/socium2023.02.031>
УДК 316.6

Creative Commons Attribution 4.0 International

Плахтій Т.О., незалежний дослідник, вул. Тракт Глинянський, 36-Б, Львів, 79014, Україна,
email: taras.plakhtiy@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1339-7441>

МІЖДИСЦИПЛІНАРНА МОДЕЛЬ ПОВЕДІНКОВОГО ВИБОРУ ТА ІНСТРУМЕНТИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ДЕЛІНКВЕНТНОСТІ У ПОВОЄННІ ЧАСИ (АРХЕТИПОВИЙ ПІДХІД)

Представлено міждисциплінарну модель поведінкового вибору. На її основі розглянуто механізми поведінкового вибору і підсумовано, що архетиповий підхід дозволяє охопити й об'єднати соціально-психологічний та біологічний підходи у процесі аналізу впливу різних факторів зовнішнього середовища на поведінковий вибір індивіда. Зокрема, розглянуто механізми виникнення та поширення делінквентної поведінки індивідів у кризових умовах. Припущено, що інертна в нормальних умовах і стійка до змін соціальна психіка стає більш пластичною в критичних умовах з високим ступенем невизначеності. Це полегшує адаптацію соціальної системи до нових умов в результаті унормування нової (успішної) у них поведінки індивідів, що формується на основі нових (швидко змінених) соціальних установок, цінностей, переконань і норм. Таким чином, прояви делінквентності у воєнні та повоєнні часи можна розглядати як побічний результат природного прагнення соціальної системи до стабільності у нових умовах зовнішнього середовища. Відповідно, попередження делінквентності стає способом унормування поведінки індивідів, що намагається повернутись у докризові умови, і одночасно фактором сприяння її адаптації до нових умов життєдіяльності. Зроблено висновок про те, що подолання деструктивних наслідків війни лежить у площині корекції та оновлення соціальної структури як нового соціального середовища, що гармонійно вплине на поведінку індивідів відповідно до надбаних соціальних установок, цінностей, переконань і норм, які її визначають. За результатами аналізу розробленої моделі та визначених механізмів впливу на поведінковий вибір сформовано підходи до вибору практичних інструментів попередження делінквентності у повоєнні часи – колективних заходів за участі представників цільової аудиторії, а також запропоновано спосіб впорядкування їхньої колективної діяльності. Припущено, що предметом подальших досліджень може стати перевірка в реальних умовах дієвості та ефективності запропонованих заходів, вдосконалення методики їхнього проведення і вироблення критеріїв та методик оцінки отриманих результатів.

Ключові слова: делінквентна поведінка, поведінковий вибір, архетиповий підхід, динамічна мережа.

Plakhtiy T.O., independent researcher, Tract Glynianskyi Str., 36-B, Lviv, 79014, Ukraine, email: taras.plakhtiy@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1339-7441>

INTERDISCIPLINARY MODEL OF BEHAVIOURAL CHOICE AND TOOLS FOR THE PREVENTION OF DELINQUENCY AFTER THE WAR (ARCHETYPAL APPROACH)

The article presents an interdisciplinary model of behavioural choice developed by the author. This model serves as a framework for analyzing the mechanisms of behavioural choice, based on which the author concludes that the archetypal approach makes it possible to use and bring together socio-psychological and biological approaches when examining the influence of various external

© Плахтій Т.О., 2023

ISSN 1681-116X. Український соціум, 2023, № 2 (85): 31–42

31

environment factors on an individual's behavioural choice. In particular, the mechanisms of the emergence and spread of individuals' delinquent behaviour in a crisis are discussed. It is assumed that the social psyche, which is inert in normal conditions and resistant to changes, becomes more plastic in critical conditions with high uncertainty. This facilitates adapting the social system to new conditions due to normalising individuals' new – successful behaviour, which is formed based on new – operatively changed social attitudes, values, beliefs, and norms. Thus, manifestations of delinquency in wartime and after wars might be seen as a by-product of the social system's natural desire for stability in the new external conditions. Hence, the prevention of delinquency serves to normalize the behaviour of individuals to return to pre-crisis conditions, and at the same time as contributes to promoting adaptation to new conditions of life. The conclusion is that to overcome the destructive consequences of war, the social structure should be improved and renewed to produce a new social environment that could harmoniously change the behaviour of individuals per the acquired social attitudes, values, beliefs, and norms that determine it. Based on the results of the analysis of the developed model and the identified mechanisms of influencing behavioural choices, approaches to the selection of practical tools for the prevention of delinquency in post-war times are suggested (i.e., collective events involving representatives of the target audience) and methods of organizing their collective activities is proposed. It is assumed that further research can be aimed at verifying the effectiveness and efficiency of the proposed measures in real-life conditions to improve the methodology of their use and develop criteria and methods for evaluating the obtained results.

Keywords: delinquent behaviour, behavioural choice, archetypal approach, dynamic network.

Російсько-українська війна супроводжується масовими воєнними злочинами щодо мирного населення України з боку російських збройних формувань. Водночас легко спрогнозувати можливі прояви делінквентності після завершення війни, що актуалізує завдання її попередження у повоєнні часи.

Це зумовлює необхідність встановити першопричини і механізми делінквентної поведінки великих груп.

Таким чином, постає завдання виявити основні фактори, що формують персональний поведінковий вибір в умовах невизначеності і нестабільності, які є характерними для війни.

Розглянемо поняття “аномія”, яке використав Р. Мертон [1] при ідентифікації різних типів поведінкового вибору. Він *припускав, що певні фази соціальної структури породжують обставини, за яких порушення соціального кодексу є “нормальною” відповіддю на ситуацію*. Автор намагався показати, як деякі соціальні структури чинять певний тиск на окремих членів суспільства, штовхаючи їх радше на шлях непокорі, ніж на шлях поведінки, що відповідає загальноприйнятим правилам. Серед елементів соціальної та культурної структури Р. Мертон виокремив два елементи. Перший з них складається з цілей, намірів та інтересів, що визначаються цією культурою. Вони становлять сферу устремлінь. Другим елементом є фаза соціальної структури, яка визначає, регулює та контролює прийнятні способи досягнення цих цілей. Кожна соціальна група обов'язково поєднує свою шкалу бажаних цілей з моральним або інституційним регулюванням допустимих та необхідних способів досягнення цих цілей. З огляду на всі можливі способи поєднання виокремлених елементів соціальної та культурної структури, Р. Мертон виявив *п'ять логічно можливих аль-*

тернативних способів пристосування або адаптації індивідуума до умов, що наявні у суспільстві або групі – носії цієї культури: підпорядкування, інновація (оновлення), ритуалізм, ретретизм (відхід від життя) та заколот.

Водночас автор зосередився на групах, у яких непропорційно великий наголос ставиться на цілях. Розглядаючи їх, він дійшов висновку, що певні аспекти соціальної структури можуть породжувати протиправну та антисоціальну поведінку саме внаслідок відмінності у значенні, що надається цілям і нормам, які регулюють їхнє досягнення. У крайніх випадках останні можуть бути настільки підірвані надмірним акцентом на цілях, що вибір способів поведінки обмежуватиметься лише міркуваннями технічної доцільності. Внаслідок цього єдиним питанням, що має значення, стає питання про те, наскільки ефективними є наявні засоби оволодіння соціально апробованими цінностями. Спосіб, який є найбільш практичним з технічної точки зору, незалежно від того, чи є він законним, має перевагу перед інституційно запропонованою поведінкою. У міру розвитку цього процесу інтеграція суспільства слабшає та розвивається його аномія.

На нашу думку, сформований таким чином поведінковий вибір становить основу делінквентної поведінки як такої, що відхиляється від норми і може бути розцінена як симптом неузгодженості між визначеними культурою устремліннями та соціально організованими засобами їхнього задоволення.

Одним з головних протирічч сучасної соціальної психології є протиріччя між представниками диспозиційного та ситуаційного підходів, які по-різному трактують основні фактори, що визначають наш поведінковий вибір. Представники диспозиційного підходу пов'язують поведінковий вибір переважно з диспозиціями – установками, цінностями, переконаннями, нормами тощо. Представники ситуаційного підходу основними факторами, які впливають на поведінковий вибір, вважають ситуації взаємодії та їхні контексти, що не залежать від персональних диспозицій учасників взаємодії.

У межах диспозиційного підходу необхідно окремо розглянути співвідношення персональних і соціальних установок, переконань, цінностей, норм тощо. Для цього звернемося до поняття “соціетальна психіка”, яке аналізував один із засновників Української школи архетипіки Е. Афонін [2], розглядаючи циклічну модель соціалізації особистості в історії, вплив процесу соціалізації на формування соціетальної психіки, методи аналізу соціальних систем на основі архетипів. Соціетальну психіку, за допомогою якої соціум може ідентифікувати себе із самим собою, автор розглядає як структурну модель історико-культурного комплексу соціетальних установок і форм світосприйняття та поведінки, що виконують неусвідомлено-регулятивну функцію в житті соціуму.

Це дозволяє говорити про взаємозв'язок і взаємовплив персональних та соціальних установок, переконань цінностей і норм, зміни яких є взаємозумовленими – з одного боку, зазначені персональні параметри формуються під впливом соціальних аналогів, які є складовою соціетальної психіки, а з іншого боку, – соціальні параметри формуються множиною персональних у процесі їхнього багаторазового відтворення. Відповідно, зміни соціальних установок, переконань цінностей і норм відбуваються

внаслідок достатньо поширених змін їхніх персональних аналогів у процесі життєдіяльності суспільства і навпаки.

Вплив ситуацій взаємодії та їхніх контекстів на поведінковий вибір учасників взаємодії детально розглянули автори книги [3] – відомі соціальні психологи Л. Росс та Р. Нісбетт, які визначили і детально проаналізували *три основні принципи соціальної психології: сильного детермінуючого впливу на поведінку людини безпосередньої соціальної ситуації; впливу на поведінку суб'єктивної інтерпретації; залежності поведінки від стану індивідуальної психіки та соціальної групи як напружених систем. Вони, на думку цих авторів, є основою сучасної соціальної психології.*

Водночас сама ситуація взаємодії та її контексти є сполучною ланкою між соціальною психологією та іншими науковими дисциплінами, зокрема архетипікою. Так, одна із засновників Української школи архетипіки Олена Донченко розглядає колективну психіку як утворення, що базується на автономному фундаменті – фундаменті архетипів [4]. Коли людина потрапляє в архетипову ситуацію, вона діє відповідно до внутрішньої схеми, типової для кожного. Архетипу, де б він не з'являвся, притаманна потужна спонукальна сила, що завжди йде від несвідомого. За наявності відповідної ситуації певні структури колективного несвідомого здатні активуватися моментально. Психологічний механізм активації цих структур один, а форми прояву залежать від багатьох чинників: ситуації, виду і типу групи, рівня довіри або пізнання свідомістю пластів колективної психіки, від співвідношення свідомого та несвідомого у психіці індивіда та групи. При цьому архетип як цілісний образ завжди складається з дихотомій. Не існує ізольованих архетипів, оскільки людина не може стати людиною без взаємин і відносин з іншими ролями і внутрішніми іпостасями.

З точки зору біологічного підходу [5] поведінка людини або тварини – це рухова активність, мета якої – задоволення потреби, що виникла внаслідок зміни середовища, внутрішнього або зовнішнього (фізичного або соціального), і спрямована на його повернення до попереднього стану або на пристосування до нового стану середовища. Різні форми поведінки зазвичай класифікують з огляду на потреби, задоволенням яких є певний поведінковий акт, переважно серія складним чином скоординованих актів. Будь-яка складна поведінка може бути представлена як послідовність поведінкових актів. Схема такого акту є абсолютно однаковою для тварин і людини і містить таку послідовність переходів: потреби – мотивація – рух – перевірка результатів – емоції.

Водночас гуморальний (“гумор” – рідина) контроль за функціями організму здійснюється речовинами, які переносяться з рідинами, насамперед, з кров'ю. Кров та інші рідини розносять речовини, що надходять в організм із зовнішнього середовища, зокрема з їжею, а також речовини, які продукуються всередині організму, – гормони. Останні є основними гуморальними факторами, що впливають на поведінку людей і тварин. Гуморальні фактори не тільки трансформують потреби в мотивацію, під їхнім впливом відбувається формування домінуючої мотивації, яка пригнічує мотивації, спрямовані на задоволення інших потреб організму.

Можна припустити, що саме ситуації взаємодії та їхні контексти, які відображають зміни внутрішнього або зовнішнього (фізичного або соціального) середовища, через певні механізми запускають виділення гормонів в організмі людини, які й впливають на поведінковий вибір останньої у цих конкретних ситуаціях. На нашу думку, такими механізмами може бути активація відповідних архетипів ситуацією взаємодії та її контекстами. При цьому активують архетипи як реальні ситуації, так і уявні, що дозволяє пояснити виділення певних сукупностей гормонів у процесі формування нереальних або повторного переживання реальних ситуацій в уяві.

Ще одним значущим, з нашої точки зору, фактором впливу на поведінковий вибір людини, який слід розглянути у контексті виникнення делінквентної поведінки, є вплив референтних груп. Поняття *“референтна група”* у соціальній психології [6] використовується і як група, яка протистойть групі членства, і як група, яка виникає всередині групи членства. У своєму другому варіанті референтна група визначається як значуще коло спілкування. Інакше кажучи, референтна група у цьому розумінні – це коло осіб, які виокремлені зі складу реальної групи як особливо значущі для людини. Розглядають два різновиди референтних груп: реальні та умовні (уявні). Основними функціями референтної групи є порівняльна і нормативна. Отже, індивід має можливість співвідносити свої думки і поведінку з прийнятими у групі, а також оцінювати їх з точки зору відповідності груповим нормам і цінностям. Інакше кажучи, референтна група є джерелом норм поведінки, соціальних установок і цінностей та еталоном, за допомогою якого індивід може оцінити себе й інших. З огляду на це, референтну групу можна визначити як реальне або уявне об'єднання, з яким індивід себе співвідносить як з еталоном і на норми, цінності та оцінки якого орієнтується у своїй поведінці. Залежно від реальних видів стосунків, у кожного індивіда є декілька референтних груп.

Отже, різні наукові дисципліни розглядають різні сукупності факторів, що визначають поведінковий вибір людини. Це зумовлює необхідність встановити і узгодити вплив усіх цих факторів у рамках міждисциплінарної моделі поведінкового вибору, яка дозволила б виробити практичні інструменти попередження делінквентності у повоєнні часи.

Метою статті є розробка міждисциплінарної моделі формування персонального поведінкового вибору, поєднання у ній основних факторів, які впливають на цей вибір, аналіз розробленої моделі та вироблення за його результатами підходів до вибору практичних інструментів попередження делінквентності у повоєнні часи.

Делінквентністю вважають систему вчинків, які мають відхилення від загальноприйнятої або уявно допустимої норми, чи то норми психічного здоров'я, права, культури або моралі.

Таке визначення дозволяє розглядати систему вчинків у вигляді безперервного потоку, русло якого є обмеженим сукупністю соціальних установок, переконань цінностей і норм, що домінують у конкретному суспільстві у кожний момент його історичного розвитку. У стабільні часи межі цього потоку стало утримують правоохорона і судова системи, які реагують на одиничні спроби виходу за їх рамки, спираючись

на чинне законодавство. Останнє й формалізує основні положення усталених соціальних установок, переконань цінностей і норм.

Проте у часи гострих соціальних криз і у періоди суспільно-трансформаційних процесів, які є наслідком розмитості суспільних норм або руйнування взаємозв'язків між різними підсистемами суспільства, цей потік вчинків виходить за “береги” обмежень. Часто це відбувається у вигляді лавиноподібного процесу, що може зумовити моральну деградацію, розклад і, зрештою, колапс усього суспільства.

Війна є найвищим проявом соціальної кризи, що певною мірою вражає обидві конфронтуючі сторони і приводить до масового прояву делінквентної поведінки, яку, власне через масовість, не можуть стримати ні поточні соціальні установки, переконання, цінності та норми, ні правоохоронна й судова системи.

У загальному випадку будь-яка поведінка індивіда є наслідком або результатом його поведінкового вибору. Тому, розглядаючи процеси зародження делінквентної поведінки в індивідів та її масове поширення у суспільстві у часи гострих соціальних криз і у періоди суспільно-трансформаційних процесів, важливо встановити основні фактори, що зумовлюють і формують делінквентний поведінковий вибір і встановити взаємозв'язки між ними.

Для встановлення таких факторів та взаємозв'язків між ними ми розробили міждисциплінарну модель формування персонального поведінкового вибору (рис. 1).

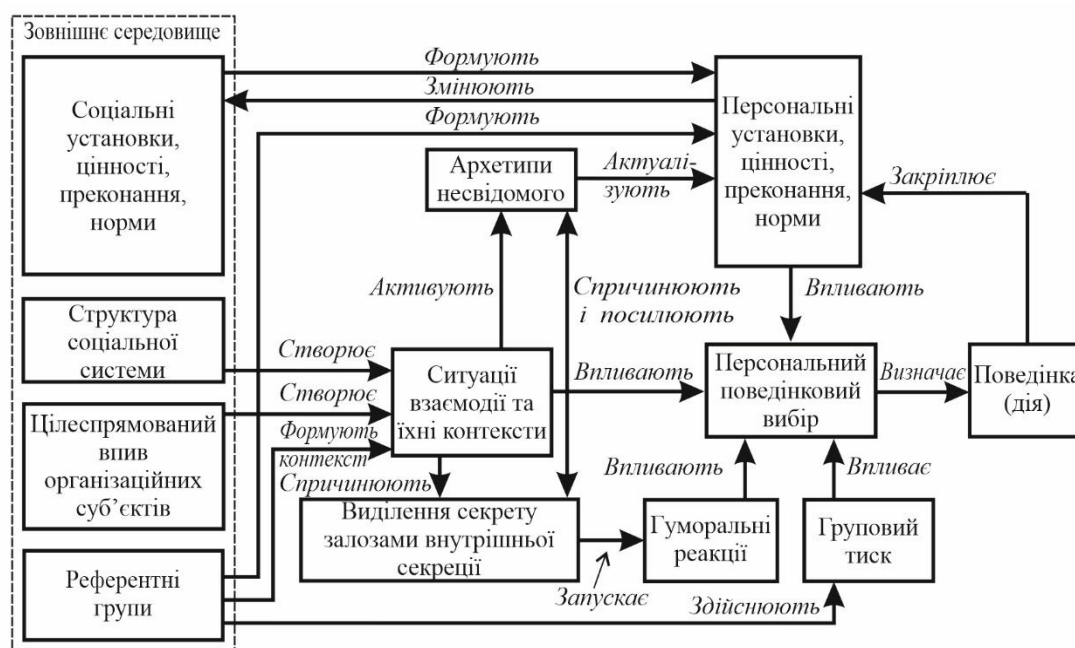

Рис. 1. Міждисциплінарна модель формування персонального поведінкового вибору

На думку сучасних соціальних психологів, до основних факторів, що впливають на поведінковий вибір, належать, з одного боку, диспозиції індивіда (персональні установки, цінності, переконання і норми), а з іншого боку, конкретні ситуації взаємодії та їхні контексти. Важливим фактором впливу на поведінковий вибір з точки зору цієї ж наукової дисципліни є тиск зовнішніх або внутрішніх референтних груп, які можна розглядати одночасно як контекст ситуації взаємодії і як формуючий чинник персональних установок, цінностей, переконань і норм.

Формування останніх відбувається у процесі соціалізації будь-якого індивіда. Він, з одного боку, засвоює соціальні установки, цінності, переконання і норми, а з іншого боку, намагається взяти за еталон установки, цінності, переконання і норми референтних груп, які він вважає успішними, на які він рівняється, до яких хоче належати.

При цьому соціальні установки, цінності, переконання і норми формуються через інтеграцію й усереднення їхніх персональних аналогів. Проте основну частку там завжди складають установки, цінності, переконання і норми референтних для суспільства внутрішніх і зовнішніх груп.

Як відомо, структура соціальної системи є сукупністю взаємозв'язаних і взаємодіючих між собою її складових: груп, спільнот та організаційних суб'єктів, що взаємопов'язані між собою відносно сталими відносинами.

Будь-яка взаємодія у соціальній системі відбувається в однотипних ситуаціях, які безперервно відтворює у часі її структура. У цілому структура соціальної системи визначає характер і контексти цих ситуацій.

Різноманітні організаційні суб'єкти зовнішнього і внутрішнього середовищ можуть цілеспрямовано створювати, а також тривало відтворювати певні ситуації. Наприклад, неспровоковану російську агресію можна розглядати як неперервний потік характерних дискретних ситуацій взаємодії, що безперервно відтворюються під дією такого цілеспрямованого впливу зі сторони російської влади.

Реальну або віртуальну активність референтних для індивідуумів груп можна розглядати як один з контекстів таких ситуацій взаємодії, що суттєво впливає на поведінковий вибір.

Проте безпосередню присутність представників таких груп у конкретних ситуаціях взаємодії ми визначатимемо як джерело групового тиску, який здійснюється на інших учасників взаємодії і який великою мірою визначає поведінковий вибір останніх.

Згаданий ситуаційний підхід соціальної психології свідчить про сильний детермінуючий вплив на поведінку людини безпосередньої соціальної ситуації, вплив на неї суб'єктивної інтерпретації цієї ситуації, а також залежність поведінки від стану індивідуальної психіки та соціальної групи як напружених систем.

Біологічний підхід розглядає вплив змін у зовнішньому середовищі на процеси виділення залозами внутрішньої секреції індивіда набору відповідних гормонів та перебіг відповідних гуморальних реакцій у його мозку, які визначають відповідний поведінковий вибір та саму поведінку, як сукупність поведінкових актів. При цьому зміни у зовнішньому середовищі проявляються у зміні характеру типових ситуацій взаємодії та їхніх контекстів, що відтворюються під впливом визначених факторів.

Архетиповий підхід інтегрує і деталізує механізми впливів, що визначені обома згаданими підходами. Відповідно до цього підходу, кожна ситуація взаємодії та її контексти активують в несвідомому індивіда набори відповідних архетипів, які актуалізують відповідні персональні їм установки, цінності, переконання та норми. При цьому слід розуміти, що останні можуть суперечити набутих у процесі соціалізації персональним аналогам і ставати домінуючими у визначенні поведінкового вибору у конкретній ситуації. Актуалізовані у такий спосіб персональні установки, цінності, переконання та норми визначають найімовірніший поведінковий вибір індивіда.

Таким чином, активовані реальною ситуацією взаємодії та її контекстами архетипи здатні значно сильніше впливати на поточні персональні установки, цінності, переконання та норми, які визначають поведінковий вибір, ніж їхні аналоги, що сформувались у процесі соціалізації.

Водночас саме активація архетипів реальними або уявними ситуаціями взаємодії у несвідомому запускає біологічні механізми виділення залозами внутрішньої секреції відповідного секрету, який після потрапляння у мозок бере участь у відповідних гуморальних реакціях, що підкріплюють передбачений активованими архетипами поведінковий вибір. Вони підштовхують індивіда до здійснення відповідних поведінкових актів, готують і наповнюють енергією організм для їхнього здійснення.

Можна припустити, що виділення секрету та зміна стану мозку сприяє активації відповідних архетипів, актуалізації ними відповідних їм установок, цінностей, переконань, соціальних норм тощо та формуванню наміру вчинити відповідні дії. Тобто відбувається взаємопосилення обох процесів – активації архетипів і виділення секрету залозами внутрішньої секреції.

Вчинена внаслідок відповідного поведінкового вибору дія або, інакше кажучи, проявлена поведінка у разі її успіху фіксує і закріплює у психіці індивіда відповідні персональні установки, цінності переконання і норми. У випадку, якщо вони суперечать початковим аналогам, успішна практика сприяє їхній зміні. При постійному повторенні великою кількістю індивідів певної поведінки в однотипних ситуаціях взаємодії відповідно змінюються їхні початкові персональні установки, цінності, переконання і норми. Це зумовлює зміну їхніх аналогів у соціетальній психіці. Зміна соціальних установок, цінностей, переконань і норм зумовлює доволі швидко зміну їхніх персональних аналогів, що зумовлює лавиноподібне поширення відповідної поведінкової реакції загалом в однотипних ситуаціях взаємодії. На нашу думку, масовий перехід в українських соціальних мережах та у частині медіа до написання власних імен, що пов'язані з Росією, з маленької літери, всупереч українській граматиці, є яскравим прикладом функціонування представленого механізму зміни поведінкового вибору в кризових умовах.

Отже, можна припустити, що інертна в нормальних умовах і стійка до змін соціетальна психіка стає більш пластичною в критичних умовах з високим ступенем невизначеності. Це полегшує адаптацію соціальної системи до нових умов в результаті унормування нової – успішної поведінки індивідів, що формується на основі нових – оперативних змінених соціальних установок, цінностей, переконань і норм. Таким чином, прояви делінквентності у воєнні та повоєнні часи можна розглядати як

побічний результат природного прагнення соціальної системи до стабільності у нових умовах зовнішнього середовища. Делінквентна поведінка породжується на системному (загальносуспільному) рівні. Відповідно, попередження делінквентності стає способом унормування поведінки індивідів, що намагається повернутись у докризові умови, і одночасно фактором сприяння її адаптації до нових умов життєдіяльності.

Розглянемо механізми формування і масового поширення делінквентної поведінки в умовах війни та у повоєнний період, в основі якої лежить відповідний поведінковий вибір у неперервному потоці характерних для такого часу дискретних ситуацій взаємодії з відповідними контекстами. Ці ситуації переважно пов'язані з масовими убивствами та руйнуваннями в умовах відсутності, слабкості або неієздатності правоохоронних структур, тимчасової концентрації безмежної влади в руках індивідів зі зброєю над беззбройними тощо.

Отже, суб'єкт зовнішнього середовища (керівництво Росії) розпочав неспровоковану агресивну війну проти України, створивши і підтримуючи потік характерних для нього однотипних ситуацій взаємодії та їхніх контекстів безпосередньо між військовими обох сторін, між військовими обох сторін та українським цивільним населенням, всередині цивільного населення.

Ці ситуації активують у несвідомому учасників взаємодії відповідні набори архетипів, які актуалізують відповідні їм персональні установки, цінності, переконання і норми, що визначають процес здійснення поведінкового вибору. Екстремальність ситуацій взаємодії та їхня різка відмінність від ситуацій, відтворення яких спричиняє структура суспільства у "спокійні часи", зумовлює активацію архетипів, що суттєво відрізняються від архетипів, активованих звичайними ситуаціями. Це спричиняє актуалізацію відповідних установок, цінностей, переконань і норм у психіці учасників взаємодії, які значно відрізняються від аналогів мирного часу і визначальним чином впливають на поведінковий вибір, роблять його делінквентним.

Ці ж архетипи спричиняють і посилюють виділення відповідного секрету залозами внутрішньої секреції, які підштовхують індивіда до відповідного поведінкового вибору, наповнюючи його організм біологічною енергією.

Груповий тиск внутрішніх референтних груп, які можуть становити його безпосередні командири або інші військовослужбовці, що безпосередньо беруть участь у тих самих ситуаціях взаємодії, збільшує ймовірність такого поведінкового вибору, нівелюючи вплив на нього засвоєних у процесі соціалізації початкових персональних установок, цінностей, переконань і норм.

У випадку успішного розв'язання ситуації взаємодії внаслідок відповідного поведінкового вибору фіксуються і закріплюються у психіці відповідні персональні установки, цінності, переконання і норми, а достатня масовість здійснення такого вибору зумовлює зміну їхніх соцієтальних аналогів, що зумовлюють зміну початкових персональних установок, цінностей, переконань і норм загалу.

Таким чином, успішна і повторювана практика за відсутності санкцій і покарань за делінквентну поведінку зі сторони суспільства, закріплює нові персональні установки, цінності, переконання і норми у психіці індивіда, сприяючи відтворенню делінквентної поведінки. Зростання кількості індивідів, які проявляють делінквентну по-

ведінку в однотипних ситуаціях, що спричинені війною, зумовлює зміну соціальних установок, цінностей, переконань і норм, деморалізуючи все суспільство.

Е. Берн [7] зазначає, що найдраматичнішою загрозою ефективному існуванню групи є війна. Стратегічна мета війни – знищення головної групової структури. Ціль – або захоплення влади, тобто подолання головної внутрішньої межі та зміна лідерства шляхом вторгнення і реорганізації, або, інакше кажучи, шляхом знищення групової структури. Тому звичайна тактика при спробах усунути групу як ефективну силу включає: ідеологічний напад, який вносить розкладання (ерозію), фізичний напад, який спричиняє часткове знищення (зношування), і подолання головних групових меж з метою їхньої ліквідації (вторгнення). Таким чином на практиці головним завданням лідерства та апарату є ефективне виживання групи, навіть за рахунок її ідеологічної та фізичної сили.

Це дозволяє припустити, що подолання деструктивних наслідків війни лежить у площині корекції та оновлення соціальної структури як нового соціального середовища, що гармонійно вплине на поведінку індивідів у відповідності з надбаними соціальними установками, цінностями, переконаннями і нормами, які її визначають.

Перейдемо до вибору практичних інструментів попередження делінквентності у повоєнні часи за результатами аналізу розробленої нами і представлені на рис. 1 міждисциплінарної моделі формування персонального поведінкового вибору.

Такі інструменти мали б певним чином охопити всі виокремлені нами фактори зовнішнього середовища, які безпосередньо або опосередковано впливають на персональний поведінковий вибір.

Ми припускаємо, що одним з таких інструментів мали б стати колективні заходи з учасниками, які належать до групи ризику з точки зору ймовірності прояву ними делінквентної поведінки, що проводяться за певною методикою.

Оскільки ми не можемо достатньо оперативно змінювати соціальні установки, цінності, переконання та норми через їхню інертність, то власне їх прямо або опосередковано слід обрати як тему для обговорення цільовими групами, насамперед, колишніми військовослужбовцями.

Зовнішнім суб'єктом, який мав би ініціювати, організувати і безпосередньо провести колективні заходи, повинні стати різнорівневі органи державної та/або місцевої влади.

У процесі таких заходів їх організатори мали б цілеспрямовано упорядкувати учасників у відповідну соціальну структуру, яка систематизує їх взаємодію під час обговорення у спосіб, що блокує ескалацію між особистісних та міжгрупових конфліктів і не дає змоги проявляти їм свої гірші якості у процесі конфронтації. Тому такі заходи мали б проводитися за розробленою нами методикою колективної діяльності в динамічній мережі [8] або з використанням її аналогів.

Учасниками таких колективних заходів мали б стати військові командири і авторитетні військовослужбовці – учасники референтних внутрішніх груп для цільової аудиторії, а також представники зовнішніх референтних груп, які могли б долучитися до обговорення, – керівники виборних і виконавчих, державних та місцевих органів влади, науковці, діячі культури та спорту.

Відтворення усіма учасниками найкращих з обговорених установок, цінностей, переконань і норм на практиці безпосередньо під час проведення таких заходів, що забезпечує розроблена нами методика, а також історія їхнього відтворення у реальному житті після таких заходів, мали б стати предметом обговорення кожного наступного з таких заходів. Це дозволить закріпити і зафіксувати вироблені та усвідомлені у такий спосіб персональні установки, цінності, переконання і норми, а також позитивно вплине на процес формування їхніх соціальних аналогів.

Висновки. Розгляд механізмів формування персонального поведінкового вибору на основі розробленої нами міждисциплінарної моделі дозволив зробити висновок про те, що архетиповий підхід може охопити й об'єднати соціально-психологічний та біологічний підходи у межах аналізу впливу різних факторів зовнішнього середовища на поведінковий вибір індивіда.

Він дозволив припустити, що інертна в нормальних умовах і стійка до змін соціетальна психіка стає більш пластичною в критичних умовах з високим ступенем невизначеності. Це полегшує адаптацію соціальної системи до нових умов в результаті унормування нової – успішної у них поведінки індивідів, що формується на основі нових – оперативно змінених соціальних установок, цінностей, переконань і норм. Таким чином, прояви делінквентності у воєнні та повоєнні часи можна розглядати як побічний результат природного прагнення соціальної системи до стабільності у нових умовах зовнішнього середовища. Відповідно, попередження делінквентності стає способом унормування поведінки індивідів, що намагається повернутись у докризові умови, і одночасно фактором сприяння її адаптації до нових умов життєдіяльності.

Аналіз розробленої нами моделі дозволив припустити, що подолання деструктивних наслідків війни лежить у площині корекції та оновлення соціальної структури як нового соціального середовища, що гармонійно вплине на поведінку індивідів відповідно до надбаних соціальних установок, цінностей, переконань і норм, які її визначають.

Результати аналізу розробленої моделі та визначених механізмів впливу на поведінковий вибір дали змогу виробити підходи до вибору практичних інструментів попередження делінквентності у повоєнні часи – колективних заходів за участі представників відповідної цільової аудиторії, а також запропонувати спосіб впорядкування їхньої колективної діяльності.

Тому предметом подальших досліджень може стати перевірка в реальних умовах дієвості та ефективності запропонованих заходів, вдосконалення методики їхнього проведення і вироблення критеріїв та методик оцінки отриманих результатів.

Список використаних джерел

1. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура. Москва: АСТ, 2006. 880 с.
2. Афонін Е.А., Бандурка О.М., Мартинов А.Ю. Соціальні цикли: історико-соціологічний підхід. Харків: Титул, 2008. 504 с.
3. Ross L., Nisbett R. The person and the situation: Perspectives of social psychology. New York: McGraw-Hill, 1991. 286 p.
4. Донченко О.А., Романенко Ю.В. Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення. Київ: Либідь, 2001. 334 с.

5. Жуков Д.А. Стой, кто ведет? Биология поведения человека и других зверей: в 2 т. Москва: Альпина нон-фикшн, 2014. 564 с.
6. Kelley H.H. Two Functions of Reference Groups. *Readings in Social Psychology* / G.E. Swanson, T.M. Newcomb, E.L. Hartley (Eds.). New York: Holt, 1952. P. 410–414.
7. Berne E. The Structure and Dynamics of Organizations and Groups. New York: Grove Press, Inc, 1966. 260 p.
8. Плахтій Т.О. Політичні партії нового покоління: теоретичні й технологічні засади діяльності, порядок створення і розгортання: монографія. Львів: Магнолія 2006, 2023. 736 с. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4081439>

Отримано 04.04.23 та прийнято 19.06.23

References

1. Merton, R. (2006). Social theory and social structure. Moscow: AST [in Russian]
2. Afonin, E.A., Bandurka, O.M., Martynov, A.Yu. (2008). Social cycles: a historical and sociological approach. Kharkiv: Tytul [in Ukrainian]
3. Ross, L., Nisbett, R. (1991). The person and the situation: perspectives of social psychology. New York: McGraw-Hill.
4. Donchenko, O.A., Romanenko, Yu.V. (2001). Deep regulatives of the psychopolitical everyday life. Kyiv: Lybid [in Ukrainian]
5. Zhukov, D.A. (2014). Wait, Who Leads? Biology of the human behavior and other animals: in 2 volumes. Moscow: Alpina non-fiction [in Russian]
6. Kelley, H.H. (1952). Two functions of reference groups. In G.E. Swanson, T.M. Newcomb, E.L. Hartley (Eds.), *Readings in Social Psychology* (pp. 410-414). New York: Holt.
7. Berne, E. (1966). The structure and dynamics of organizations and groups. New York: Grove Press, Inc.
8. Plakhtiy, T.O. (2023). New generation political parties: theoretical and technological principles of their activity, procedure for creation and deployment: monograph. Lviv: Magnolia 2006. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4081439> [in Ukrainian]

Received on 04.04.23 and accepted 19.06.23